67805 ـ از آداب عطسه: گفتن الحمدلله و تشمیت و پاسخ به آن

سوال

بسیاری از مسلمانان پس از آنکه عطسه می‌زنند و الحمدلله می‌گویند و در پاسخ به آنها «یرحمک الله» می‌گویی، می‌گویند: یرحمنا ویرحمکم الله، یا: هدانا الله وهداکم الله.

این صیغه‌ها چقدر درست است و آیا از پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ روایت شده است؟ صیغه‌های صحیح وارده در این باره چیست؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

الحمدلله گفتن کسی که عطسه زده و پاسخ او به تشمیت (یرحمک الله گفتن دیگری) با الفاظ مختلفی وارد شده است.

بخاری (۶۲۲۴) از ابوهریره ـ صلی الله علیه وسلم ـ از پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ روایت کرده که فرمود: «هرگاه کسی از شما عطسه کرد الحمدلله بگوید، و برادرش یا دوستش به او یَرَحمُکَ الله بگوید، و چون یرحَمُکَ الله گفت، [در پاسخش] بگوید: یَهدیکُمُ اللهُ ویُصلِحُ بالَکُم». (یعنی: الله شما را هدایت کند و احوال تان را اصلاح بگرداند).

امام بخاری در «الأدب المفرد» (۲۴۹) می‌گوید: «این حدیث ثابت‌ترین حدیثی است که در این باب روایت شده است».

همچنین ابوداوود (۵۰۳۳) از ابوهریره ـ رضی الله عنه ـ روایت کرده که پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ فرمودند: هرگاه کسی از شما عطسه کرد بگوید: الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ، و برادرش یا دوستش [در پاسخ او] بگوید: يَرْحَمُكَ اللَّهُ، و او [در پاسخش] بگوید: يَهْدِيكُمُ اللَّهُ وَيُصْلِحُ بَالَكُمْ». آلبانی در «صحیح أبی داود» آن را صحیح دانسته است.

ابوداوود (۵۰۳۱) و ترمذی (۲۷۴۰) از سالم بن عُبَید رضی الله عنه روایت کرده‌اند که پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ فرمودند: «هرگاه یکی از شما عطسه کرد بگوید: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، و شخص مقابل در پاسخش بگوید: يَرْحَمُكَ اللَّهُ، و او [در پاسخ] بگوید: يَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ». آلبانی در «ضعیف أبی داود» آن را ضعیف دانسته است، اما در «صحیح الأدب المفرد» (۷۱۵) آن را موقوف بر عبدالله بن مسعود رضی الله عنه صحیح دانسته است. (یعنی نسبت این روایت به ابن مسعود صحیح است).

و از ابوجمره روایت است که گفت: شنیدم که ابن عباس در پاسخ تشمیت (یرحمک الله) می‌گفت: عافانا الله وإیاکم من النار، یرحمکم الله . (یعنی: الله ما و شما را از آتش دوزخ معاف سازد. الله شما را مورد رحمت قرار دهد). آلبانی در «صحیح الأدب المفرد» (۹۵۵) آن را صحیح دانسته است.

مالک در موطأ (۱۸۰۰) از نافع روایت کرده که عبدالله بن عمر رضی الله عنهما هرگاه عطسه می‌کرد و به او «یَرْحَمُکَ اللَّهُ» می‌گفتند، می‌گفت: یَرْحَمُنَا اللَّهُ وَإِیَّاکُمْ، وَیَغْفِرُ لَنَا وَلَکُمْ . (یعنی: الله ما و شما را مورد رحمت قرار دهد و ما و شما را مغفرت کند).

نووی در «شرح مسلم» می‌گوید:

«قاضی [عیاض] می‌گوید: علما دربارۀ چگونگی حمد و پاسخ به آن اختلاف نظر دارند و آثار وارده در این باره گوناگون هستند. گفته شده: الْحَمْدُ لِلَّهِ می‌گوید، و گفته شده: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبّ الْعَالَمِینَ می‌گوید. و گفته شده: الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى کُلّ حَال، و ابن جَریر [طبری] می‌گوید: او در انتخاب همۀ اینها مختار است و این قول صحیح است و بر این اجماع کرده‌اند که [به طور کلی] به گفتن حمد الله امر شده است.

وی می‌گوید: و دربارۀ پاسخ کسی که عطسه زده به کسی که او را تَشمیت کرده (در پاسخش یرحمک الله گفته) اختلاف کرده‌اند. گفته شده که می‌گوید: یَهْدِیکُمْ اللَّه وَیُصْلِح بَالکُمْ، و گفته شده که می‌گوید: یَغْفِر اللَّه لَنَا وَلَکُمْ. مالک و شافعی می‌گویند: میان گفتن این دو حق انتخاب دارد و همین صحیح است و این دو در احادیث صحیح آمده است». نقل به اختصار.

نتیجه آنکه: الفاظ حمد به صیغه‌های گوناگون آمده است:

الْحَمْدُ لِلَّهِ.

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى کُلّ حَالٍ.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبّ الْعَالَمِینَ.

و الفاظ تشمیت نیز به صیغه‌های مختلفی آمده است:

یَهْدِیکُمُ اللَّهُ وَیُصْلِحُ بَالَکُمْ.

یَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَکُمْ.

عافانا الله وإياكم من النار، يرحمكم الله.

يَرْحَمُنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ، وَيَغْفِرُ لَنَا وَلَكُمْ.

همهٔ این صیغه‌ها ثابت است و مسلمان هر کدام را که بخواهد انتخاب می‌کند.

والله اعلم.